

თეა გიგითაშვილი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის კავკასიოლოგიის
ინსტიტუტის დოქტორანტი
ელ-ფოსტა: tea.gigitashvili@hum.tsu.edu.ge
ORCID: 0009-0001-5607-0396

აბსტრაქტი: უდიები, უდინები – თვითსახელწოდება „უდი, უტი“ – კავკასიაში მცხოვრები ერთ-ერთი ძირძველი ხალხია. მიიჩნევიან კავკასიის ალბანელების შთამომავლებად. ისტორიული საცხოვრებელი ადგილი თანამედროვე აზერბაიჯანის ტერიტორიაა. უდიები მსოფლიოს ერთ-ერთი მცირერიცხოვანი ერია. სწორედ ეს მცირერიცხოვნება განაპირობებს უდი ხალხის ასიმილირების საფრთხეს სხვა ხალხებთან და უდიური ენის გაქრობის საშიშროებას.

უდიური ენა დატანილია გაქრობის საფრთხის წინაშე მდგომ ენათა მსოფლიო ატლასზე, რომელსაც იუნესკო აწარმოებს.

მეცნიერთა უმრავლესობის დასკვნით, ძველი ალბანელების ერთადერთი უშუალო მემკვიდრეები უდიები არიან, რომლებმაც დღემდე შემოინახეს **ალბანური (უდიური)** ენა. სავარაუდოდ, ალბანური ენა უნდა დადებოდა საფუძვლად თანამედროვე უდიურ ენას. ალბანური ენა კი განეკუთვნება მკვდარ ენათა ჯგუფს.

2014 წლის საყოველთაო აღწერის შედეგების მიხედვით, საქართველოში 203 უდი ცხოვრობდა და მათი აბსოლუტური უმრავლესობა ყვარლის რაიონის **სოფ. ზინობიანშია** დასახლებული, სადაც ისინი 1920-1922 წლებში **ვართაშენიდან** (ახლანდელი ოლუზი, აზერბაიჯანი) გადმოსახლდნენ.

ამჟამად, უდიური ენის გავრცელების არეალი შემოიფარგლება სამი სოფლით: **სოფ. ზინობიანით** (საქართველო, ყვარლის მუნიციპალიტეტი), **სოფ. ოლუზით** (ყოფ. ვართაშენი) (აზერბაიჯანი, გაბალის (ყოფ. კუტკაშენის) რაიონი), **სოფ. ნიჯით** (აზერბაიჯანი, გაბალის რაიონი). უდიური ენა ძირითადად გამოიყენება სახლში, თუმცა ყველა უდი კარგად ფლობს იმ ქვეყნის ოფიციალურ ენას, სადაც ცხოვრობს.

სტატიაში წარმოვადგენ რიგ ფაქტორებს, რომლებიც გავლენას ახდენენ უდიური ენის ფუნქციონირებასა და სიცოცხლისუნარიანობაზე.

2023 წლის ოქტომბერში კახეთში, ყვარლის მუნიციპალიტეტის **სოფელ ზინობიანში**, სადაც კომპაქტურად ცხოვრობენ უდიები, ვწარმოე სოციოლინგვისტური კვლევა.

შედეგების გასაანალიზებლად გამოვიყენე სოციოლინგვისტური კვლევის ძირითადი ფაქტორები: სტრუქტურირებული და არასტრუქტურირებული ინტერვიუ; ენობრივი დაკვირვება, კითხვა-რეპი...

ენის სოციოლინგვისტური ანალიზის დროს რამდენიმე მნიშვნელოვანი ფაქტორი გამოვყავი:

- დემოგრაფიული მაჩვენებელი და მისი გავლენა უდიური ენის ფუნქციონირებასა და სიცოცხლისუნარიანობაზე;
- უდიურ ენაზე მოლაპარაკეთა პროპორციულობა მოსახლეობის სრულ რაოდენობასთან;
- ბილინგვიზმი უდიურ თემში;
- შერეული ქორწინებები და მისი გავლენა ენის ფუნქციონირებაზე;
- მიგრაციული პროცესები და მისი გავლენა ენის ვიტალურობაზე.

ამ მეთოდების კომბინაციამ საშუალება მომცა, შემესწავლა ენა სოციალურ კონტექსტში და გამეანალიზებინა ენობრივი ცვლილებები სხვადასხვა სოციალურ ჯგუფებში.

არსებული მონაცემების ანალიზის საფუძველზე შევეცადე, წარმომედგინა სამიზნე ენის ვიტალურობის/სიცოცხლისუნარიანობის დონე საქართველოში, ასევე გამომეკვეთა პრობლემათა მიზეზები და ენის ფუნქციონირების მხარდამჭერი პროგრამების არსებობა.

საკვანძო სიტყვები: უდიური ენა; საფრთხეში მყოფი ენა; ენის სტატუსი; ეთნიკური უმცირესობის ენა; საოჯახო ენა.

* * *

შესავალი. მე-20 საუკუნის ბოლოს და ახალი ასწლეულის დასაწყისში თანამედროვეობის გამოწვევის წინაშე აღმოჩნდნენ არა მხოლოდ დიდი ერები, არამედ ასეულობით მცირერიცხოვანი ეთნიკური ჯგუფები, მათ შორის **უდიები**. ეს არის ერთ-ერთი უძველესი ეთნოსი კავკასიისა, რომლებიც ცხოვრობდნენ დღევანდელი აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე.

უდიელთა ცხოვრება და ბედი განსაზღვრა ძველი სპარსელების, ბერძნების, რომაელების, არაბების, მონღოლების, თურქებისა თუ სხვა დამპყობლების შემოსევებმა. ისინი საუკუნეთა მანძილზე ცხოვრობდნენ მრავალეთნიკურ გარემოში, რამაც დიდი გავლენა იქონია ამ ეთნოსისა და მათი ენის ფუნქციონირებაზე. რამდენიმე ასწლეულის განმავლობაში უდიებმა გადაიტანეს მრავალი ოკუპაცია და ტრაგედია, რის შედეგადაც მრავალრიცხოვანი ერიდან მცირე ეთნიკურ ჯგუფად გადაიქცნენ.

უდიური ენა (Удин Муз; Udin Muz) – ერთ-ერთი უნიკალური და იშვიათი ენაა, რომელიც კავკასიურ ენათა ოჯახის **ნახურ-დაღესტნურ** ჯგუფს ეკუთვნის, კერძოდ, **ლეზგიურ ქვეჯგუფს**.

მას ყოფენ ორ დიალექტად – **ნიჯურ და ვართაშნულ (ოლუზურ)** დიალექტებად.

მსოფლიოში უდიების რაოდენობასთან დაკავშირებით ერთიანი მოსაზრება არ არსებობს და სრული სიზუსტით მათი რაოდენობის დასახელება სირთულეებთან არის დაკავშირებული. უდიურ ენაზე ლაპარაკობს დაახლოებით 8 400-10 000 ადამიანი. ისტორიული საცხოვრებელი ადგილი თანამედროვე აზერბაიჯანის ტერიტორიაა. ყარაბაღის კონფლიქტამდე სოფელი **ვართაშენი** (ახლანდელი **ოლუზი**), უდიების კომპაქტური საცხოვრებელი ადგილი იყო აზერბაიჯანში. ისინი ამჟამად ცხოვრობენ რუსეთის, საქართველოს, აზერბაიჯანის, სომხეთის, ყაზახეთის, უკრაინის და სხვა ქვეყნების ტერიტორიებზე (ბიბლიოთეკა, 2008).

იუნესკოს საფრთხეში მყოფი ენების ატლასი სხვადასხვა კრიტერიუმით აფასებს ენების სიცოცხლისუნარიანობას. ამ ფაქტორების გათვალისწინებით, უდიური ენა საქართველოში ამკარა საფრთხის ქვეშ მყოფ ენად არის კლასიფიცირებული იუნესკოს საფრთხეში მყოფი ენების ატლასში. ეს ნიშნავს, რომ ენას ჯერ კიდევ ჰყავს მშობლიურ ენაზე მოსაუბრენი, მაგრამ მათი რაოდენობა მცირდება და თაობათაშორისი გადაცემა სუსტდება.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა. მკვლევართა აზრით, უდიების ხსენება ძველი დროიდან მოდის. ამის ძირითად საბუთად მოჰყავთ საისტორიო წყაროებში მოხსენებული სახელწოდება ბერძ. **ვიტიქ**. ფიქრობენ, რომ ამ ტერმინით აღინიშნებოდა ძველი ალბანეთის ტერიტორიაზე მოსახლე ხალხი, რომელსაც დღეს **უდიები** ეწოდება. საქართველოში ძირითადად ყვარლის მუნიციპალიტეტის სოფელ ზინობიანში ცხოვრობენ. ასევე კომპაქტურად ცხოვრობენ: **ვართაშენში, ნიჯსა და მირზაბელუში** – აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე (ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 10, 1986).

XIX ს-ის 90-იან წლებში დაწერილი **მ. ბეჟანოვას** სტატიის მიხედვით, დასავლეთ აზერბაიჯანში არცთუ ისე დიდი ხნის წინ სხვადასხვა სოფელში იყვნენ მოხუცები, რომლებმაც უდიური იცოდნენ. საერთოდ, აზერბაიჯანის ჩრდილო-დასავლეთის სამი რაიონის (შექის, ოლუზის, ყაბალის) აზერბაიჯანულ მოსახლეობაში მეცნიერები ძველ ალბანელთა (უდიელთა) სუბსტრატულ ფენას ხედავენ. სხვადასხვა წყაროებით, XIX ს-ის დასაწყისში უდიები ცხოვრობდნენ აგრეთვე სოფლებში: **ვარდან-ლიში, ბაიანში, ქიშში**. თანამედროვე ყაბალის რაიონის რიგ სოფლებში ცხოვრობდნენ მუსლიმები, რომლებიც თავს აზერბაიჯანის თათრებად მოიაზრებდნენ, მაგრამ ჯერ კიდევ იცოდნენ უდიური (თოფჩიშვილი რ. T., 2007).

1989 წელს ვართაშენის უდიები ქვეყნიდან გააძევეს. გაძევება სომხურ-აზერბაიჯანული ყარაბაღის კონფლიქტის დაწყების ნაწილი გახდა. სომხური სახელების მატარებელი და სომხური ეკლესიის სამწყსოსთან დაკავშირებული უდიები სომხებად ითვლებოდნენ და, შესაბამისად, მათ იგივე ბედი ეწიათ, როგორც სხვა სომხებს აზერბაიჯანში. ვართაშენში დღეს მცირე რაოდენობით არიან შემორჩენილი უდიები.

XIX-XX საუკუნეებში გამოითქვა მოსაზრებები, რომ ძველი ალბანელებისაგან დარჩენილი ერთადერთი მემკვიდრეები **უდიები (უტიები)** არიან. უკანასკნელ წლებში, ზაზა ალექსიძის მიერ სინას მთაზე აღმოჩენილმა ძველი ალბანური დამწერლობის ძეგლებმა და მათი უდიური ენის საშუალებით გაშიფვრამ, ეს ვარაუდი საბოლოოდ გაამართლა.

სიტყვა ალბანეთი ლათინურად (ლათ. **Albania**) ნიშნავს „**მთიან მიწას**“. ალბანელები იყვნენ იბერო-კავკასიელი ტომები და ლაპარაკობდნენ ალბანურ ენაზე, რომელიც მიეკუთვნება იბერო-კავკასიურ ენათა ჯგუფს (Hewsen, 1982).

IV საუკუნის დასაწყისში ალბანეთის სახელმწიფომ ქრისტიანობა სახელმწიფო რელიგიად გამოაცხადა. გასომხებული ალბანელი (უტიელი) ისტორიკოსის **მოვსეს კალანკატუაცი** ცნობით, ალბანელებმა ქრისტიანობა მეფე ურნაირის დროს, ქართველებზე (იბერიელებზე) ადრე (ე.ი. 326 წლამდე) მიიღეს. თუმცა ალბანეთის მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი ქრისტიანობას უფრო ადრეც ზიარებია. ალბანეთის ეკლესია ავტოკეფალური იყო და მას სათავეში კათალიკოსი ედგა (თოფჩიშვილი რ., 2007).

გასომხებული ალბანელი (უტიელი) ისტორიკოსი – მოვსეს კალანკატუაცი თავის „აღვანთა ქვეყნის ისტორიაში“ ალბანეთის ოთხ ძირითად პროვინციას ასახელებს, რომლებშიც შესაბამისად ოთხი ალბანური მონათესავე ხალხი – **უტიელები (უდიელები), გარდმანელები, გარგარელები და წავდელები** მკვიდრობდნენ.

ქართულ წყაროებში მთელი ადრე შუა საუკუნეების განმავლობაში ხშირად ახსენებენ ალბანეთის ტერიტორიაზე მდებარე ქვეყნებს: „**რანსა**“ (ე.ი. არრანსა) და „**მოვაკანს**“, რომლებიც ასევე ქართლის (იბერიის) სახელმწიფოს შემადგენლობაში შემოდიოდნენ, ან კიდევ ხშირად იყვნენ მისი გავლენის ქვეშ. ცნობილია, რომ ალბანეთის არაბული სახელწოდება არის **არრანი**. გვიანდელი, XVIII ს-ის ქართველი ისტორიკოსი ხაზს უსვამს, რომ მისი თანადროული მაჰმადიანური სახანოების – ყაზახისა და შამშადელუს ადრინდელი სახელწოდება **რანიო** (ეგნატაშვილი, 1959).

სტრაბონის ცნობით, ალბანეთში 26 ენაზე მოლაპარაკე ტომი ცხოვრობდა. სავარაუდოა, რომ ამ ტომთა ნაწილი ერთმანეთს ენათესავებოდა და ამიტომ თანდათან შეერწყნენ. ფაქტი ისაა, რომ ალბანეთის ერთიანი სახელმწიფო ოთხი დიდი ტერიტორიული ერთეული გაერთიანების შედეგად ჩამოყალიბდა. ესენი იყვნენ: **უტიელები, გარდმანელები, წავდელები და გარგარელები**. მაგრამ V საუკუნის მეორე ნახევრიდან სამეფოს ცენტრი უტიქში, ქ. პარტავში გადაიტანეს. ამ პროვინციის სალაპარაკო ენა კი **უტიური** (თანამედროვე უდიური) იყო. არაბი ისტორიკოსები ამ ენას უწოდებდნენ **არრანულს**, ანუ **ალბანურს** (ალექსიძე ზ., 2003).

უდიურ ენაზე დიდ გავლენას ახდენდნენ მეზობელი ხალხების ენები. პირველ რიგში ეს გავლენა აისახებოდა ლექსიკაში. სამართლიანად აღნიშნავდა თავის დროზე **ა. დირი**: „...უდიური ლექსიკონის შედგენა საკმაოდ საჩოთირო საქმეა. არ იცი – უნდა შემოიფარგლო მხოლოდ უდიური სიტყვებით, თუ მასში უნდა შეიტანო აგრეთვე თურქული, სომხური, სპარსული სიტყვებიც. პირველ შემთხვევაში მივიღებთ ოდენობით ისეთ ლექსიკონს, რომ სიტყვები არ გვეყოფა ყოველდღიური საგნების აღსანიშნავადაც კი. მეორე შემთხვევაში კი, თუნდაც ისეთი სიტყვებით დავკმაყოფილდეთ, რომელთაც უდიურში შესატყვისი არა აქვთ, საშიშროება იქმნება, შეადგინო იგივე თურქული ან სომხური ლექსიკონები, აქა-იქ გაფანტული სხვა სიტყვებით, რომლებიც სწორედ იქნებიან უდიურნი“ (ლოლუა, 2010).

ისტორიულად კავკასიურ ალბანურ ენას (რომლის ახლო ნათესავია ძველუდიური ენა) ჰქონდა 52 ასოსგან შემდგარი ანბანი. ამ ანბანის გამოყენებით ითარგმნა ბიბლია, ალბანურ ენაზე იმართებოდა ღვთისმსახურება, თუმცა შემდგომ ენა და დამწერლობა გაქრა.

სავარაუდოდ, ალბანური ენა უნდა დადებოდა საფუძვლად თანამედროვე უდიურ ენას. ალბანური ენა განეკუთვნება მკვდარ ენათა ჯგუფს. კავკასიის ალბანური ენა და დამწერლობა მრავალი მეცნიერის შესწავლის საგანი იყო და არის.

უდიური ენა სტრუქტურულად და ლექსიკურად იბერიულ-კავკასიური წრის ენათაგან ყველაზე ახლოს დგას **ნახურთან, მუხადურთან (რუთულურთან), ლეზგიურ** ანუ **კიურულ** ენასთან, **აღულურთან, თაბასარანულთან**, აგრეთვე – ე.წ. **შახ-დაღის** ენებთან: **ბუდუხურთან, ჯეკურთან და კრინულთან**.

ალვანური ენა, ანუ **კავკასიურ-ალბანური ენა** ითვლება ძველი კავკასიური ალბანეთის 26 ტომიდან ერთ-ერთი **გარგარების** ენად და დაკავშირებულია უდიურ ენასთან. ფონოლოგიური სისტემა, ალბათ, ახლოს იყო თანამედროვე უდიური ენის სისტემასთან, რაზეც მოწმობს, მაგალითად, ფარინგალიზებული ხმოვანთა არსებობა (Коряков, 2006).

ალბანური ენა მთის იბერიულ-კავკასიურ ენებს შორის ერთადერთია, რომლის წერილობითი ისტორია 15 საუკუნეს ითვლის. ამიტომ კავკასიის ეპიგრაფიკული და ხელნაწერი ძეგლების ამოკითხვა და გაანალიზება კავკასიოლოგიისათვის ძალიან მნიშვნელოვანია.

ზ. ალექსიძის დასაბუთებით, მართალია, უდიური ენა ახალი ალბანური ენაა, მაგრამ საგრძნობლადაც უნდა განსხვავდებოდეს მისგან: „ძველ ალბანურ ენაზე ალბანეთის სახელმწიფოს დოკუმენტები იწერებოდა, ნათარგმნი იყო წმინდა წიგნები და ღვთისმსახურებაც ამ ენაზე სრულდებოდა. უდიური ენა კავკასიურ ენათა ნახურ-დაღესტნურ ჯგუფში შედის. ბუნებრივია, დროთა განმავლობაში უდიურმა ენამ ცვლილებები განიცადა და საკმაოდ დაშორდა იმ ენას, რომელზეც V-VIII სს-ში დამწერლობის ძეგლები შეიქმნა (ალექსიძე ზ., 2003).

უდი ხალხი, ამჟამად კავკასიის ერთ ძალიან მცირერიცხოვან ეთნიკურ ჯგუფს შეადგენს, დიდი ხანია იქცევეს კავკასიის ხალხთა ეთნოგენეზის საკითხებით დაინტერესებულ მეცნიერთა ყურადღებას. ამ კვლევართა უმეტესი ნაწილის მიერ უდი ხალხი მიჩნეულია ისტორიული ალბანეთის (ქართული წყაროების მიხედვით – **ჰერეთის**) ერთ-ერთ (ზოგის აზრით, ერთადერთ) გადარჩენილ ტომად, რომელსაც ძველად გავრცელების დიდი არეალი ჰქონდა.

საქართველოში, ყვარლის მუნიციპალიტეტის სოფელ **ზინობიანში** უდიები 1920-1922 წლებში ვართაშენიდან (ახლანდელი ოლუზი, აზერბაიჯანი) გადმოსახლდნენ. მათი აქ გადმოსახლების მიზეზი აზერბაიჯანელებისა და სომხების ურთიერთდაპირისპირება ყოფილა. საქართველოში მაცხოვრებელი უდიები კარგად ფლობენ ქართულ ენას. ამას ხელს უწყობს ყოველდღიური ურთიერთობა ქართველებთან, შერეული (ქართულ-უდიური) ოჯახები და საშუალო სკოლა, სადაც სწავლა ქართულად მიმდინარეობს. სოფ. ზინობიანში ახლად დასახლებულმა უდიებმა იცოდნენ აზერბაიჯანულიც, მაგრამ შემდგომმა თაობებმა აზერბაიჯანული ენა აღარ იციან. ვართაშენში უდიებმა, სომხებთან თანაცხოვრების შედეგად, სომხურიც იცოდნენ. ქართულის, სომხურის, აზერბაიჯანულის გარდა, უდიებს შორის ფართოდ იყო გავრცელებული რუსული ენაც. დღევანდელი მონაცემებით, სოფ. ზინობიანში ქართული ენა უდიებისთვის თითქმის მშობლიური ენის როლს ასრულებს, ისინი ბილინგვალები არიან.

2015 წლიდან საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტროს ხელშეწყობით, უდიური ენის რეგულარული სწავლება ოფიციალურად აღდგა სოფ. ზინობიანში, სადაც ანბანი (ქართული დამწერლობის საფუძველზე) და ენის შემსწავლელი სახელმძღვანელო შეადგინა ადგილობრივმა უდიამ **მამული ნეშუმაშვილმა**. ეს ანბანი შეიცავს თანამედროვე ქართული ანბანის ყველა ასოს, ასევე ნიშნებს: **ჰ, აჰ, მა, ჯ, ეჰ, დე, ი, იჰ, დი, რ, ოჰ, დო, ჟ, უჰ, დუ, მ, ჯ, ჰ, ჰ**.

ამჟამად უდიურ ენას იკვლევენ როგორც ქართველი, ისე უცხოელი სპეციალისტები და მეცნიერები: **ტ. სიხარულიძე, მ. თანდაშვილი, ა. ჰარისი, ვ. შულცე, ტ. მაისაკი, ი. ლანდერი, დ. განენკოვი, ნ. რუხაძე** და სხვები.

მეთოდები. სოციოლინგვისტური კვლევის შედეგების ზუსტი ანალიზისთვის მოვახდინე მონაცემთა სისტემატიზაცია, გამოვიყენე კვლევის სხვადასხვა მეთოდი და დამხმარე ფაქტორები. გავითვალისწინე რესპონდენტთა ასაკი, სქესი, კულტურული და სოციალური მახასიათებლები.

სტატიაზე მუშაობის პროცესში გამოყენებულია კვლევის სხვადასხვა მეთოდი. კვლევით ექსპედიციაში ვიმყოფებოდი 2023 წლის ოქტომბერში უდი ეთნოსით კომპაქტურად დასახლებულ სოფ. ზინობიანში. საველე სოციოლინგვისტური კვლევების საწარმოებლად გამოვიყენე რაოდენობრივი და თვისებრივი პარამეტრების ანალიზი, რომელიც თავისთავად ეფუძნებოდა ანკეტირებისა და კითხვარების შევსებას. ასევე ვიწერდი ინტერვიუებს ადგილობრივ მოსახლეობასთან და ვაგროვებდი ფოტომასალას.

კვლევის შედეგების გასაანალიზებლად დავიხმარე სოციოლინგვისტური კვლევის ძირითადი მეთოდები: ისტორიულ-კულტურული ფაქტორი, სტრუქტურირებული და არასტრუქტურირებული ინტერვიუ, ენობრივი დაკვირვება, კითხვარები...

მსჯელობა/შედეგები. გამომდინარე იქიდან, რომ საქართველო ეთნიკურად და ენობრივად მრავალფეროვანი ქვეყანაა, საქართველოს სახელმწიფო ენის პოლიტიკაც ემყარება ბალანსს – ერთი მხრივ, ქართული ენის, როგორც სახელმწიფო ენის ფუნქციონირების დაცვასა და განმტკიცებას, ხოლო მეორე მხრივ, ეთნიკური უმცირესობების ენობრივი უფლებების უზრუნველყოფას. სახელმწიფო ცდილობს, რომ ეთნიკური უმცირესობების წარმომადგენლებმა შეძლონ თავიანთი ენის შენარჩუნება. ამას ხელს უწყობს სკოლებში მშობლიური ენების სწავლების პროგრამები, ბილინგვური განათლების მოდელები, კულტურული ცენტრების საქმიანობა და სხვ.

თანამედროვე მსოფლიო მკაფიოდ ტენდენციურია გლობალიზაციისკენ, რაც გავლენას ახდენს ყველა სფეროზე, მათ შორის მცირე ეთნოსების ენებზეც.

მრავალენოვნება საქართველოს კულტურული სიმდიდრეა, მაგრამ მასთან დაკავშირებულია ისეთი გამოწვევებიც, როგორიცაა ენათა გაქრობის მაღალი რისკი და ინტეგრაციის პროცესების დაჩქარება. გლობალიზაციის, ურბანიზაციისა და ინტეგრაციის პროცესების შედეგად, მსოფლიოს მრავალი მცირე ენა გაქრობის რისკის წინაშე დგას. საქართველო, როგორც ეთნიკურად და ენობრივად მრავალფეროვანი ქვეყანა, ამ გამოწვევებს განსაკუთრებულად განიცდის.

სტატიის ამ ნაწილში წარმოვადგენ რამდენიმე ძირითად ფაქტორს, რომელიც გავლენას ახდენს უდიური ენის ვიტალურობაზე:

1. დემოგრაფიული მაჩვენებელი და მისი გავლენა უდიური ენის ფუნქციონირებაზე

დემოგრაფიულ ცვლილებებს გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ენების ფუნქციონირებასა და სიცოცხლისუნარიანობაზე. მოსახლეობის სტრუქტურის ცვლილება ხშირად იწვევს **ენობრივი ატლასის** ცვლილებას, ზოგჯერ კი ენების დასუსტებას ან გაქრობას.

უდიური ენის (ისევე, როგორც ყველა სხვა ენის) სიცოცხლისუნარიანობა დამოკიდებულია მოსახლეობის რაოდენობაზე, ბუნებრივ ზრდაზე, ასაკობრივ სტრუქტურასა და გეოგრაფიულ განაწილებაზე. თუ ენაზე მოლაპარაკეთა რიცხვი მცირდება დაბალი შობადობის ან მაღალი სიკვდილიანობის გამო, მაშინ ენის გადაშენების რისკი იზრდება.

დემოგრაფიული მაჩვენებელი გულისხმობს იმ სტატისტიკურ მონაცემებს, რომლებიც ასახავს მოსახლეობის რაოდენობას, სტრუქტურას, სქესობრივ და ასაკობრივ თანაფარდობებს. როდესაც ესაუბრობთ უდიური ენის ფუნქციონირებაზე, უნდა ვივარაუდოთ, ზემოხსენებული მაჩვენებლები პირდაპირ გავლენას ახდენენ ენის გადაცემის პროცედურასა და მის შენარჩუნებაზე.

უდიურ ენაზე მოსაუბრეთა ასაკობრივი სტრუქტურა გვიჩვენებს, რომ ახალგაზრდა თაობა ამ ენებს ქართულთან შედარებით ნაკლებად იყენებს, რაც ამ ენის გაქრობის რისკს ზრდის. სოფელ ზინობიანის რესპონდენტთა 80% საუბრობს მხოლოდ ქართულ ენაზე, მათი უმეტესობა ახალგაზრდაა. გამოკითხულთა 20% თავისუფლად ფლობს მშობლიურ, უდიურ ენას, მაგრამ მათი ასაკი 50 წლის ზემოთაა.

2. უდიურ ენაზე მოლაპარაკეთა პროპორციულობა მოსახლეობის სრულ რაოდენობასთან

საქართველოს მოსახლეობა ეთნიკურად მრავალფეროვანია, სწორედ ეს მრავალფეროვნება ახდენს გავლენას უდიური ენის მდგომარეობაზე, თავისთავად სახელმწიფო ენის ფუნქციონირებაზეც.

საქართველოს საერთო მოსახლეობა 2014 წელს შეადგენდა 3.7 მილიონს, მათგან უდიური ენის მატარებელი 302 ადამიანია. ამ ენაზე მოლაპარაკეთა პროცენტული წილი მცირდება, შესაბამისად, ენის გადარჩენის შანსიც იკლებს.

3. ბილინგვიზმი უდიურ თემში

ბილინგვიზმი შეიძლება იყოს როგორც სარგებლის მომტანი (ენის გავრცელების ხელშეწყობით), ასევე საფრთხის შემცველი (როცა დომინანტური ენა ანაცვლებს ადგილობრივს). უდიური ენის მატარებელთათვის ბილინგვიზმის დადებითი ფაქტორებია: ფართო კომუნიკაციის შესაძლებლობა ქართულ ენაზე; სოციალურ-ეკონომიკურ ინტეგრაციასა და დასაქმებაში დახმარება. უარყოფითი ფაქტორებია: უდიური ენის გაქრობის საფრთხე; ენის გადაცემის სირთულეები ახალგაზრდა თაობისთვის; თვითმყოფადობის ნაწილობრივი დაკარგვა.

როგორც სოციოლინგვისტურმა კვლევამ მიჩვენა, უდიური ენის მომხმარებლები აქტიურად იყენებენ მეორე ენას – ქართულს – ყოველდღიურ ცხოვრებაში, ეს კი ინვეს მათი მშობლიური ენის შესუსტებას და ნელ-ნელა გაქრობას, განსაკუთრებით ახალგაზრდებში. სოფელ ზინობიანში გამოკითხულთა 50% საერთოდ ვერ ფლობს მშობლიურ ენას, 15% ფლობს ცუდად, 15% – საშუალო დონეზე, 20% – თავისუფლად. გამოკითხულთა 80% თემში სასაუბროდ იყენებს ქართულ ენას, 15% იყენებს ქართულ და უდიურ ენებს, მხოლოდ 5% საუბრობს უდიურ ენაზე.

4. შერეული ქორწინებები და მისი გავლენა უდიური ენის ფუნქციონირებაზე

შერეული ქორწინებები (როდესაც სხვადასხვა ეთნიკური და ენობრივი ჯგუფის წარმომადგენლები ოჯახს ქმნიან) მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს ენის ფუნქციონირებაზე, განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში, თუ ერთ-ერთი ენა უკვე დასუსტებულ მდგომარეობაშია. ასეთი ქორწინებები ხშირად ინვეს ენობრივ ასიმილაციას, რადგან ოჯახში ერთი ენა დომინანტურ პოზიციას იკავებს, ხოლო მეორე შეიძლება თანდათან გაქრეს.

ცნობილია, რომ ამა თუ იმ ეთნიკურ ერთეულს დედაენის თაობიდან თაობაზე გადაცემა შეუძლია მაშინ, თუ შერეული საქორწინო ურთიერთობები ნაკლები იქნება, ან საერთოდ არ იქნება. სოფელ ზინობიანში შერეულმა ქორწინებებმა ინტენსიური სახე ბოლო 20-25 წლის განმავლობაში.

1990-იანი წლებიდან ზინობიანელი უდი მამაკაცები ხშირად ქართველ ქალებზე ქორწინდებიან. ქართველი რძლები შვილებს, რა თქმა უნდა, უდიურ ენას ვერ შეასწავლიან. ამიტომ ზინობიანში არის ოჯახები, სადაც უდიურ ენაზე ვერ საუბრობენ. თუმცა არის ისეთი ოჯახები, სადაც ბავშვები უდიურ ენას ბებია-ბაბუებისგან სწავლობენ. გამოკითხულთა 80% ოჯახში სასაუბრო ენად იყენებს ქართულს, უდიურ ენაზე საუბრობს 10%, ხოლო შერეულად, ქართულ-უდიურად – 10%. აქაც უდიურ ენაზე მოსაუბრეთა საშუალო ასაკი განისაზღვრება 50 წლის ზემოთ.

5. მიგრაციული პროცესები და მისი გავლენა უდიური ენის ვიტალურობაზე

თითოეული ენა, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც იგი ეთნიკური უმცირესობის ენაა, არა მხოლოდ კომუნიკაციის საშუალებაა, არამედ კულტურული თვითმყოფადობისა და იდენტობის მატარებელიცაა, რომელიც მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს როგორც ინდივიდის, ისე საზოგადოებისა და სახელმწიფოს სოციალურ ცხოვრებაზე.

მიგრაცია მნიშვნელოვან ზეგავლენას ახდენს ენის ვიტალურობაზე. უდიური ენა **კრიტიკულად გადაშენების პირას მყოფ ენათა ჯგუფს** მიეკუთვნება, რომლის ერთ-ერთ მთავარ მიზეზს მიგრაციული პროცესები წარმოადგენს. ბოლო ოცნწლეულის განმავლობაში უდიური მოსახლეობა მასობრივად ტოვებს ქვეყანას და უცხოეთში მიდის საცხოვრებლად. ისინი იქ დისპერსიულად სახლდებიან. დისპერსიულად მაცხოვრებელთ უჭირთ მშობლიური ენის შენარჩუნება. მშობლიურ ენას ელემენტარულ საკომუნიკაციო დონეზეც ვერ იყენებენ და ამიტომ ენის გადარჩენის შანსიც იკლებს. თუ მიგრანტები შეინარჩუნებენ კულტურულ კავშირს და მშობლიურ ენაზე ისაუბრებენ, ენის სიცოცხლისუნარიანობა უფრო დიდხანს შენარჩუნდება.

დასკვნები: დღესდღეობით უდიურ ენას, როგორც საქართველოში, ასევე მსოფლიოში, გაქრობა ემუქრება. ახალგაზრდობის უდიდესი ნაწილი ამ ენაზე არ/ვერ საუბრობს. მიუხედავად არაერთი ღონისძიებისა, რომელსაც ახორციელებენ საერთაშორისო ორგანიზაციები და სახელმწიფო, უდიური ენის განღვადობის/გაქრობის პროცესი თითქმის შეუქცევადი ხდება.

უდიური ენის სოციალური სტატუსი საგრძნობლადაა შესუსტებული. უმეტეს შემთხვევაში ამ ენას აქვს **საოჯახო ენის სტატუსი** და ყველა დანარჩენ შემთხვევაში ქართული ენა დომინანტობს: სწავლა-განათლების, ტელე-რადიო მაუწყებლობის, სახელმწიფო და მუნიციპალიტეტის ორგანოების საქმიანობის, ოფიციალურ საქმისწარმოებასა თუ სამართალწარმოებაში.

აშკარაა, რომ უდიური ენის მატარებელთა რიცხვი საგრძნობლად მცირეა სახელმწიფოს საერთო მოსახლეობის რაოდენობასთან მიმართებაში.

მიუხედავად სახელმწიფოს მიერ გატარებული არაერთი ღონისძიებისა, უდიური ენის შენარჩუნება ამ მხრივაც რთულდება, რადგან მისი დემოგრაფიული სტატისტიკა საგანგაშოა.

დემოგრაფიული ცვლილებების შესწავლას მივყავართ დასკვნამდე, რომ ენის სიცოცხლისუნარიანობა დაკავშირებულია დემოგრაფიული ცვლილების რაოდენობასთან. დემოგრაფიული მაჩვენებლის კლება იწვევს ამ ენის მატარებელთა კლებასაც.

ჩემ მიერ ჩატარებული 2023 წლის სოციოლინგვისტური კვლევის ანალიზის საფუძველზე შეიძლება ითქვას, რომ თაობათა შორის გადაცემის ფაქტორი ყველაზე ცუდად მოქმედებს უდიურო ენის ვიტალურობის მაჩვენებელზე.

სისტემატურად ხდება უდი მოსახლეობის ქვეყნიდან გადინება ევროპის სხვადასხვა ქვეყანაში. ახალ საცხოვრებელ გარემოში ისინი სახლდებიან დისპერსიულად. მიგრირებულებს ყოველდღიურად უხდებათ იმ ენების გამოყენება, სადაც იწყებენ ახალ ცხოვრებას. მშობლიურ ენას აქვს მხოლოდ საოჯახო ენის სტატუსი, (ისიც მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ შერეულ ოჯახებს არ ქმნიან).

ინტერვიუების და გამოკითხვის შედეგად გამოვლინდა, რომ უდიურ ენას არაპრესტიჟულად მიიჩნევენ მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი. მათი აზრით, ცოდნის დაუფლების, განათლებისა და კარიერისკენ მიმავალ გზაზე მშობლიური ენა ნაკლებად გამოადგებათ, რაც განაპირობებს ახალგაზრდა თაობის ნაკლებ ინტერესს მშობლიური ენისადმი. გამოკითხულთა 60%-ს ქართული ენის ცოდნა მიაჩნია პრესტიჟულად, მათი 35% უპირატესობას ინგლისურ ენას ანიჭებს და მხოლოდ 5%-ს მიაჩნია მშობლიური ენის ცოდნა აუცილებლად.

მიუხედავად იმისა, რომ **სოფელ ზინობიანის** საჯარო სკოლაში 2015 წლიდან ისწავლება მშობლიური ენა დაწყებით კლასებში, გვაქვს სახელმძღვანელოების, თვალსაჩინოებებისა და სხვა დამხმარე მასალების დეფიციტი.

რა შეიძლება გაკეთდეს უდიური ენის გადასარჩენად?

1. აუცილებელია ბილინგვური განათლების გაძლიერება – უდიურ თემში ბილინგვური განათლების გაძლიერება მნიშვნელოვანია არა მხოლოდ ენის გადარჩენისთვის, არამედ კულტურული იდენტობის შენარჩუნებისა და სოციალური ინტეგრაციისთვის. აუცილებელია მაღალი დონის კვალიფიციური პედაგოგების მომზადება, რომლებიც შეძლებენ არა მხოლოდ უდიური ენის სწავლებას, არამედ ბილინგვური მეთოდოლოგიის გამოყენებასაც, რათა შექმნან ეფექტური სასწავლო გარემო. ამ მიზნით, შესაძლებელია პედაგოგთა მომზადების პროგრამების ამოქმედებაც.

2. სოციალური და კულტურული პროგრამების მხარდაჭერა – უდიური ენის გადარჩენა და განვითარება შეიძლება მხოლოდ მაშინ, როდესაც სხვადასხვა სოციალური და კულტურული პროგრამა ხელს შეუწყობს მის გამოყენებასა და პოპულარიზაციას. ეს უნდა იყოს არამხოლოდ სკოლების და განათლების სისტემის მხრიდან, არამედ მთლიანად საზოგადოების აქტიური მხარდაჭერითა და ჩართულობით. მაგალითად, ისეთი კულტურული ღონისძიებები, როგორებიცაა ფესტივალები, გამოფენები, პოეზიის საღამოები, ხელოვნების ნიმუშების ჩვენებები ხელს შეუწყობს ენის პოპულარიზაციას. ამ დროს ენა ხდება მნიშვნელოვანი სოციალური ინსტრუმენტი, რომელიც აერთიანებს და აახლოებს თემსა და თემის წევრებს.

3. ციფრული რესურსების შექმნა – მცირერიცხოვანი ენების გადარჩენა და პოპულარიზაცია თანამედროვე ტექნოლოგიების, განსაკუთრებით ციფრული რესურსების გამოყენებით, ერთ-ერთ ყველაზე ეფექტურ საშუალებად მიიჩნევა. ამიტომ უნდა არსებობდეს ვებგვერდები, აპლიკაციები, ლექსიკონები, სახელმძღვანელოები და აუდიო/ვიდეო მასალები უდიურ ენაზე, რაც ენის სიცოცხლისუნარიანობას საგრძნობლად გაზრდის.

4. ენის დოკუმენტირება და კვლევა – როდესაც ენები საფრთხის ქვეშ იმყოფებიან, მათი დოკუმენტირება და საფუძვლიანი კვლევა არა მხოლოდ ენის სისტემის, არამედ ამ ენის მატარებელთა კულტურული მემკვიდრეობისა და მათი ისტორიის შენარჩუნებასაც უზრუნველყოფს. ენის დოკუმენტირების პროცესში შესაძლებელია წარმოდგენილი იყოს ენის ყველა ასპექტი, მათ შორის მისი ფონოლოგია, პუნქტუაცია, სინტაქსი, მორფოლოგია, ლექსიკა და ტექსტები, ანუ ხდება ენის სისტემატიზაცია და მომავალი თაობებისთვის გადაცემა. შესაბამისად, აუცილებელია უდიური ენის მდგომარეობის სისტემატური შესწავლა და მისი დაცვის მექანიზმების შექმნა.

Bibliography:

- ალექსიძე, ზ. ა. (2003). *კავკასიის ალბანეთის დამწერლობა, ენა და მწერლობა kavkasiis albanetis damwerloba*. თბილისი Tbilisi: საქ. უნივერსიტეტის გამომცემლობა saq. universitetis gamomcemloba.
- ალექსიძე, ზ. ა. (2003). *კავკასიის ალბანეთის დამწერლობა, ენა და მწერლობა kavkasiis albanetis damwerloba, ena da mwerloba*. თბილისი Tbilisi: საქ. უნივერსიტეტის გამომცემლობა saq. universitetis gamomcemloba.
- ბიბლიოთეკა, ს. ს. (2008). *ეთნოსები საქართველოში etnosebi saqartveloshi*. თბილისი Tbilisi: საქართველოს სახალხო დამცველთან არსებული ტოლერანტობის ცენტრი saqartvelos saxalxo dacveltan arsebuli tolerantobis centri.
- ეგნატაშვილი, ბ. ე. (1959). *ახალი ქართლის ცხოვრება – „ქართლის ცხოვრება“, ტ. II axali qartlis cxovreba – „qartlis cxovreba“, t. II*. თბილისი Tbilisi: საბჭოთა საქართველო sabchota saqartvelo.
- თოფჩიშვილი, რ. (2007). *კავკასიის ხალხთა ეთნოგრაფია, ეთნიკური ისტორია, ეთნიკური კულტურა*. თბილისი: უნივერსალი.
- თოფჩიშვილი, რ. ტ. (2007). *კავკასიის ხალხთა ეთნოგრაფია, ეთნიკური ისტორია, ეთნიკური კულტურა kavkasiis xalxta etnografia, etnikuri istoria, etnikuri kultura*. (p. 157). თბილისი Tbilisi: უნივერსალი Universali.
- თოფჩიშვილი, რ. ტ. (2007). *კავკასიის ხალხთა ეთნოგრაფია, ეთნიკური ისტორია, ეთნიკური კულტურა kavkasiis xalxta etnografia, etnikuri istoria, kultura*. თბილისი Tbilisi: უნივერსალი universali.
- ლოლუა, რ. ლ. (2010). *კავკასიის ალბანური ენის სტრუქტურის საკითხები kavkasiis albanuri enis struqturis sakitxebi*. თბილისი Tbilisi: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა Tbilisis universitetis gamomcemloba.
- ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 10 qartuli sabchota enciklopedia, t. 10*. (1986). თბილისი Tbilisi: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედიის მთავარი სამეცნიერო რედაქცია qartuli sabchota enciklopediis mtavari samecniro redaqlia.
- Hewsen, R. (1982). *Ethno-History and the Armenian Influence upon the Caucasian Albanians*. Chicago.: Chico, CA : Scholars Press.
- Коряков, Ю. Б. (2006). *Атлас кавказских языков – Карта № 15*. Москва : РАН. Институт языкознания.
- Aleksidze, Z. (2003). *Caucasian Albanian Script, Language and Writing*. Tbilisi: The University of Georgia Publishing House.
- Aleksidze, Z. (2003). *Caucasian Albanian Script, Language and Writing*. Tbilisi: The University of Georgia Publishing House.
- Egnatashvili, B. (1959). *Life of New Kartli – „Life of Kartli“, Vol. II*. Tbilisi: Soviet Georgia.
- Georgia, C. f. (2008). *Ethnos in Georgia*. Tbilisi: Library of the Public Defender of Georgia .
- Georgia, M. S. (1986). *Georgian Soviet Encyclopedia, Vol. 10*. (I. Abashidze, Ed.) Tbilisi: Main Scientific Editorial Board of the Georgian Soviet Encyclopedia.
- Hewsen, R. (1982). *Ethno-History and the Armenian Influence upon the Caucasian Albanians*. Chicago: Chico, CA : Scholars Press.
- Koryakov, Y. B. (2006). *Atlas of Caucasian Languages – Map No. 15*. Moscow: RAN. Institute of Linguistics.
- Lolua, R. (2010). *Issues of the structure of the Caucasian Albanian language*. Tbilisi: Tbilisi University Publishing House.
- Topchishvili, R. (2007). *Ethnography of the Peoples of the Caucasus, Ethnic History, Ethnic Culture*. Tbilisi: Universal.
- Topchishvili, R. (2007). *Ethnography of the Peoples of the Caucasus, Ethnic History, Ethnic Culture*. Tbilisi: Universal.